

Чикарькова М.Ю., д. філос. н.
Чернівці

ПРОФЕТИЧНА ТЕМА У АХМАТОВОЇ

У статті розглянута інтерпретація теми пророка в поезії А. Ахматової, виявлено міфолого-літературне та суб'єктивно-біографічне коріння цієї теми, нерозривний зв'язок з темою любові, репрезентативність її для російського поетичного контексту.

Ключові слова: любовна лірика, профетична тема, трагедійність, катарсис.

Chikarkova M.Yu., doctor of Philosophy
Chernivtsi

PROPHETIC THEME IN THE POETRY BY AKHMATOVA

This article explores the prophetic theme in the poetry by Anna Akhmatova. Mythological-literary and subjective biographical roots of this theme which are inextricably linked to the theme of love are revealed proving their essential connection for the Russian poetic contexts.

Key words: love lyrics, prophetic theme, tragic character, catharsis.

УДК 111. 852

Сидоренко Л., ст. викл.

Національний технічний університет
України «КПІ», Київ

ІРОНІЯ ТА ЇЇ МІСЦЕ В ІДЕЙНО-ЕМОЦІЙНІЙ ОЦІНЦІ ДІЙСНОСТІ ЯВИЩ

У статті розглядається місце і роль іронії в генезі форм людського буття, аналізується розвиток іронії від античності до сучасності, досліджуються засоби творення іронії та фундаментальні ознаки іронічного дискурсу

Ключові слова: естетичні принципи, антична іронія, культура, символізм, поезія, романтизм, емоційна оцінка, міфотворчість.

Найважливішим елементом естетичної свідомості є художнє та естетичне сприйняття світу. Від того, як проявляється здатність людини виокремлювати різні явища та процеси, формуються ідеали і смаки людини. Одним з найпродуктивніших стилістично-художніх способів сприйняття дійсності є іронія.

Іронія за своєю природою є видом пафосу і використовується на всіх стилістичних рівнях – і в мовній характеристиці, і в окремих деталях, і на сюжетно-фабульному рівні, і в структурі образу персонажа. Як унікальний засіб зображення іронія посідає особливе місце у творчості багатьох письменників

Аналіз іронії, як філософського поняття, дає змогу органічно поєднати філософський матеріал з новим теоретичним доробком сучасної вітчизняної й західноєвропейської

© Сидоренко Л., 2016

науки, ввести у широкий науковий ужиток ще неопрацьовані українськими філософами джерела. Ця тема постає на межі філософії культури, філософської антропології, історії філософії, онтології та гносеології, даючи можливість у новому ракурсі розглядати філософсько-культурологічну проблематику крізь призму актуальних сьогоденні питань та завдань соціокультурного буття.

Мета статті зумовлює вирішення таких завдань: проаналізувати поняття іронії на межі культур; визначити мовні засоби та стилістичні прийоми, які використовуються для досягнення іронічного ефекту.

Актуалізація використання іронії, як прояву емоційного сприйняття, обумовлена намаганням періодично переглядати характер зв'язку людини зі світом, звертатися до іронії тоді, коли виникають питання, які існують поза людським буттям.

Іронія у традиційній культурі з'явилася досить пізно. Вона з'явилась у результаті руйнування синкретичної діяльності людини і її поява пов'язана з найважливішими подіями людства.

Справжня іронія, вважає П. Гайденко, це – «іронія Сократа, тому що вона створює справжні кореляції та проходить в емпіричне поле... Сократ породжує усіх наступних філософів, які більш зухвало поводяться з традицією, і як ті олімпійці з класичної міфології не можуть дивитися один на одного без сміху, оскільки недовіра все більше починає поширюватись серед людей» [1, с. 37].

Для античності, іронія Сократа залишилась унікальним духовним феноменом, тісно пов'язаним з особистістю самого філософа. Християнське середньовіччя, яке прийшло на зміну античності негативно ставилось до іронії, як до феномену внутрішнього життя, що дозволило дослідникам стверджувати, що використання іронії у добу середньовіччя майже не поширювалась. Другого дихання іронія набула саме у добу романтизму.

На відміну від багатьох інших понять «іронія» не мала однозначного тлумачення. Перед нами постала велика кількість визначень схожих за своїм змістом: іронічний епос, іронічна література, іронічні висловлювання і т.д. Звідси виникає багато наукових понять, які тим чи іншим чином пов'язані з іронією за змістом, або мають схожі поняття, але істотно відрізняються від самої суті іронії. Прикладом можуть бути такі поняття, як оксюморон, сарказм, які використовуються на деяких етапах розвитку іронії. Вони характеризують традиції, які склалися у певний період та у певну епоху.

Поняття „іронія” існує у різних культурних та філософських контекстах, але немає наскрізної історії його вивчення. Оскільки кожна епоха приносила свої нюанси у зміст цієї універсалії, але в жодній системі категорій вона не могла претендувати на провідну роль. Тому, остаточного визначення це поняття не набуло в жодній з філософських систем, а перспективи його розвитку та вивчення залишаються відкритими. Кожен історичний стиль визначав власну предметну сферу у безвідносності до іронічної свідомості, але остання як методологічна система, як спосіб рефлексії та саморефлексії завжди була присутня у філософії [2, 15].

Численні намагання дати визначення поняттю «іронія» були приречені через те, що в основу бралися один або два види іронії. Так в «Риторичі» Аристотель говорив про «благородний характер людини яка іронізує (Аристотель 1894), але А.Ф. Лосєв наголошував на тому, що стоїки вважали використання іронії негідним для серйозної людини. Але треба зазначити, що ці визначення є не зовсім точними, оскільки вони прирівнюють

іронію до брехні та вигадки, але, насправді це не так, оскільки іронія навпаки своїм прихованим змістом підштовхує до істини.

Визначення, які зустрічаються у словниках, як правило розглядають іронію, як спосіб осміяння; як літературний прийом, який використовує протилежні значення для розкриття суті висловленого; і як одну з форм комічного, що ховається за маскою серйозності.

Взагалі, використання емоцій, як певних явищ у культурі, філософії, літературі, досить різноманітні. Їх можна визначати за різними проявами та характеристиками. Залежно від проявів емоцій, тон відчуття можна поділити на такі три рівні: перший тон відчуттів (відчуття задоволення або ж незадоволення, приємного чи неприємного), який емоційно зафарбовує чуттєві образи та самопочуття людини; другий рівень — емоції, що мають чіткий предметний характер, це широкий спектр позитивних або негативних емоцій, які відображають ситуативне ставлення людини до якоїсь події; третій рівень — почуття, наприклад, комічного, гумору, іронії, піднесеного, трагічного, які несуть у собі стійке ставлення людини до навколишнього світу і виникають шляхом узагальнення емоцій [3, с. 64]. Цей рівень формується залежно від становлення людини як особистості і встановлює динаміку, сенс та зміст її емоційного життя. Так, з почуття любові до близької людини може виникати тривога за неї, горе під час розлуки, радість при зустрічі, гнів, якщо вона не виправдовує сподівання. А використання іронії знімає всі умовності, дозволяючи творцеві стати над будь-якою предметністю, здобути абсолютну свободу, за поручкою якої стає задоволення, а не отримання якогось кінцевого результату.

„Іронія” – полісемантичне поняття, але різні варіанти його тлумачення припускають певні константи. Етимологічне посилення на брехню не розкриває значення іронії, оскільки остання є не лише приховуванням істини, але і специфічним способом її розкриття [4, с. 35].

Особливої уваги у дослідженні іронії заслуговують роботи Арістотеля, Платона, Теофраста, Цицерона, А. Шефтсбері, а також К. Зольгера, Л. Тіка, Ф. Шлегеля. Іронічний дискурс пронизує праці Ф. Вольтера, К. Гельвеція, Д. Дідро, Н. Кузанського, Е. Роттердамського. Особливої уваги заслуговує раціоналістична та екзистенціальна критика романтичної іронії Г. Гегеля та С. К'єркегора [4, с. 234].

Болгарський естетик І. Пасі виділяє три періоди в історії вивчення іронії: 1) іронія – засіб пізнання та морального вдосконалення (Сократ); 2) як творча суб'єктивність митця (Ф.Шлегель); 3) як духовно-історичний процес (Зольгер, Гегель) [5, с. 23].

Найвіддаліше, на нашу думку, визначення іронії дав А.Ф. Лосєв: «Іронія на відміну від брехні не просто приховує істину, але виражає її, тільки алегорично. Іронія виникає тоді, коли я, бажаю сказати «ні», кажу «так», але це «так» я кажу виключно для того, щоб висловити «ні»... Сутність іронії у тому, що я, кажу «так» і не приховую свого «ні», а саме проявляю його. Моє «ні» не залишається самостійним, але воно залежить від висловленого «так» і потребує його... [5, с. 27].

В.М. Пивовєв у своїй монографії «Іронія як феномен культури» ділить іронію на два типи, залежно від способу її взаємодії з контекстом – на прикриту та відкриту [5, с. 44]. Іронія в якій розум переважає над почуттями і яка ледь натякала на контекст, зрозумілий тільки обмеженому колу – прикрита іронія. Іронія, у якій почуття тяжіють над розумом і яка спирається на широкий контекст, не приховуючи свою оцінку – відкрита іронія.

Іронія народжується між гумором та сатирою. Іронія та сатира схожі за своїм критичним ставленням до об'єкта і як правило, вони агресивніші за гумор. Найяскравіше, у своїй критичній формі, іронія проявляється у сарказмі.

Іронію сприймали по різному. У певні епохи цікавитись нею майже перестали, але потім, знову починали звертатись до неї. Цікавились тоді, коли суб'єкту культури треба було відволіктись від тієї гнітючої атмосфери, яка панувала навколо.

Іронія виникла в античній культурі. У різні періоди історії провідне місце посідав той чи інший вид іронії: у Гомера – трагічна іронія, у Еразма Ротердамського і Вольтера – глузлива та насмішувата, у романтиків іронія дистанційна та розчарування, у Герцена – метод соціальної критики, у Ніцше висловлювання нігілізму та песимізму, у К'єркегора і екзистенціалісті – песимістична форма тотального заперечення [6, с. 323].

Антична іронія завжди була «безкорислива» та «етична». Для Античної іронії характерна стихійна об'єктивність. Вона стала зброєю з міфами та космогонією до сократівського періоду. Шляхом зіставлення існуючих протиріч, у Античні часи, намагались змінити саме буття і створювали для цього достатню базу.

Саме у працях Платона ми вперше зустрічаємо поняття «іронія». Платон був учнем Сократа і ранні його діалоги носили надзвичайно саркастичний та іронічний характер. Майже 9 років він спілкувався із Сократом, а потім продовжував його вчення. Платона дивували нестримна енергія та сила духу вчителя. У платонівських діалогах Сократ перевершував своїх співрозмовників за допомогою психологічних та логічних прийомів. «Та манера якою спілкувався Сократ і викривав брехню, захоплювали Платона і Сократ назавжди залишився для нього символом самої філософії». Спочатку, як зазначав А.Ф. Лосєв, іронія Сократа Платоном вживалось лише у негативному значенні, але з часом змінилось на позитивне, яке не було пов'язане виключно з брехнею. Особливо це добре помітно у творі «Бенкет», коли Алквіад описує Сократа на військовій службі та зазначає, що сократівська іронія це швидше за все манера говорити, а не уїдливій сміх, чи лицемірство [7, с. 26].

Незначна роль іронії в епоху «Відродження» пов'язана з психологією людини цього періоду, з його світосприйняттям, в якому зародився «ренесансний міф». Людина цього періоду, на думку М.М. Бахтіна, впевнена у своїх силах, оскільки уявляє себе творцем нової культури. Іронія перестає бути домінантною, оскільки істина втрачає духовну сутність, а пізнання підпорядковується законам природи [2, с. 15].

Кінець XVII початок XVIII століть. стали для Європи, а особливо для Франції – часом «соціально-критичних думок», що було обумовлено настроєм у суспільстві. Ф. де Ларошфуко, Ш. Монтеск'є, Ф. Вольтер у своїх творах використовують іронію, яка відрізнялась від іронії Грасіана. Іронія Гросіана – це тактичний прийом, який був направлений на досягнення практичної мети, а іронія Ларошфуко – витончена, сповнена сарказму, яка використовується для раціоналістичного аналізу природи людини: «У більшості людей любов до справедливості – це просто страх відчутти несправедливість» [2, с. 15].

Для іронії Ларошфуко характерним є те, що він зосереджується на дослідженні людської природи у її незмінних основах. Така іронія вважається важливим атрибутом аналітики людського буття.

Отже, іронія стає важливою характерною рисою критичного стилю мислення. Кінець XVI – початок XVIII ст. став в Європі, особливо у Франції – початком «соціально критичної думки» [4, с. 136], що було обумовлено опозиційним настроєм у суспільстві.

Наступним етапом активного розвитку іронії після античності є романтичний період естетичної традиції, початок XIX ст. Зацікавлення іронією в Європі було обумовлено такими соціокультурними факторами: вплив ідеології Французької буржуазної революції; роздробленість людей; третє, тенденція до універсальності, капітал дає можливість вільно рухатись, для нього не має національних меж. Саме тоді формується іронія, як самостійна естетична категорія, коли іронія переростає з простого художнього прийому у засіб суб'єктивного відображення ідеального світу митця.

Естетика романтизму, за Ф. Шлегелем, базується на двох принципах: мистецтво – найвища цінність; митець – найвищий тип людини. Романтичне розуміння ролі мистецтва полягає у тому, що дійсність повинна перетворюватись у мистецтво. Митець – лідер [8, с. 189].

Місце романтичної іронії у філософії романтизму, зумовлене її ставленням до центральної універсалиї цієї філософії – ідеалу. Романтики вважали, що дійсність визначається ідеальним, «божественним». Іронія виникає завдяки ідеалу та є його символом, тобто сама визначає ідеал. Разом з тим, ідеал не пізнається розумом; його можна тільки відчувати, передбачити, помітити його прояви: у природі, коханні, мистецтві. Усвідомити його не можливо, оскільки він не досяжний для нашого розуміння. Тому, не ставилося завдання зрозуміти ідеал – навпаки, виникала необхідність стверджувати про його невідзначеність і завжди пам'ятати про неї.

За допомогою іронії романтики висловлювали також і своє негативне ставлення до дійсності, що передбачало викриття негативних явищ шляхом їх висміювання. Саме такими були і ранні сатиричні твори Т.Г. Шевченка. Свої сатиричні образи він використовував майже виключно в поезії. «Шевченко ввійшов в історію світової сатири насамперед як політичний поет-сатирик» [9, с. 27].

Авторами сатиричних творів до шевченківського періоду, які створили фундамент для політичної сатири Шевченка були і Гулак-Артемівський, Гребінка, К. Пузина. Їх творчість допомогла Шевченку усвідомити себе українським письменником і опосередковано вплинули на звернення його до сатири. Помітний слід у творах митця залишили сатиричний і гумористичний фольклор українського народу. «Фольклорна традиція відбилась переважно в образній мові, в епітетах, порівняннях, метафорах тощо. Знаменита Шевченкова іронія, його ущипливий сарказм значною мірою ідуть від народної мовної традиції» [4, с. 29].

На зміну романтичній іронії прийшли модерністські та постмодерністські теорії В. Півосєва, В. Буса, А.Лосєва, Р.Семківа та ін. Вони намагались створити універсальну теорію іронії та зменшити коло її проблем. Але це питання і досі відкрите, оскільки феномен іронії й досі не зрозумілий. Саме в іронії на перший план виходить сумнів, який перевіряє твердження на їх правильність та відповідність. Тобто вона є не просто методом суб'єктивної оцінки, але своєю грою примушує досліджувати, аналізувати та діяти.

Отже, наскільки б різноманітною не була іронія, у якому б контексті вона не вживалася, як естетичний феномен, для неї завжди характерне існування паралельності, тобто, об'єднуючись з реальністю іронія породжує два плани, один з яких добре замаскований.

Іронія створює особливий вид комічного, що має свою естетичну специфіку, а отже, поняття «іронії» має самостійний статус у культурі. Вона має особливу специфіку та може проявляти себе практично у будь якій галузі культури. Тому, іронія, як специфічна форма комічного використовується в сучасній культурі і грає важливу роль.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гайденко П. Прорыв к трансцендентному: новая онтология XX века / П. Гайденко. – М.: Республика, 1997. – 495 с
2. Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная смеховая культура средневековья и Ренессанса. / М.М.Бахтин // – М., 1965. – С.15
3. Семків Р. Іронічна структура: Типи іронії в художній літературі. /Р. Семків // К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – 135 с.
4. Лосев А. История античной эстетики (ранняя классика) : учебное пособие для студентов философских и филологических фак., ун-тов и вузов искусств/ А. Ф. Лосев.// - М.: Высшая школа, 1963.-583 с.
5. Пивоев В. М. Ирония как феномен культуры./ В. М. Пивоев // Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2000. – 106 с
6. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура / А.Ф.Лосев. – М.: Политиздат, 1991. – 524 с.
7. Гегель Г. Сочинения.- Т.8. Философия истории. / Георг Гегель. – М.-Л.: государственное социально-экономическое издательство, 1935.- 470 с.
8. Шлегель Ф. Из «Лікейських фрагментів» / Ф. Шлегель // Мислителі німецького романтизму. – Івано- Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – С.189-192.
9. Івакін Ю. Сатира Шевченка / Юрій Івакін. – К.: АН УРСР, 1959. – 335 с.

Сидоренко Л., ст. преп.

Національний технічний університет України «КПІ», Київ

МЕСТО И РОЛЬ ИРОНИИ В ГЕНЕЗИСЕ ФОРМ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО БЫТИЯ

В статье рассматривается место и роль иронии в генезисе форм человеческого бытия анализируется развитие иронии от античности до современности, исследуются средства создания иронии и фундаментальные признаки иронического дискурса

Ключевые слова: эстетические принципы, античная ирония, культура, символизм, поэзия, романтизм, эмоциональная оценка, мифотворчество.

Sydorenko L., senior lecturer

National technical university “KPU”, Kyiv

THE PLACE AND ROLE OF IRONY IN THE GENESIS OF THE FORMS OF HUMAN EXISTENCE

The article examines the place and role of irony in the genesis of the forms of human existence. It analyzes the development of this phenomenon from antiquity to the present, explores means to create irony and fundamental features of ironic discourse

Key words: aesthetic principles, antique irony, culture, symbolism, poetry, romance, emotional evaluation, mythmaking.